

A C T A Z O O L O G I C A
C R A C O V I E N S I A

Tom II

Kraków, 31 VIII 1957

Nr 9

Janina SERAFIŃSKA & Włodzimierz SERAFIŃSKI

Kilka rzadszych lub mniej znanych form ssaków z Doliny Nidy

**Несколько редких или менее известных млекопитающих
из долины реки Ниды**

**Einige seltenere oder weniger bekannte Säugetierformen
aus dem Nida-Tal**

Nestorowi teriologów polskich Prof. dr Janowi Stachowi
w 80-ą rocznicę urodzin pracę tę ofiarowują autorzy

WSTĘP

W roku 1955 zostały zebrane na wieżach i strychach kościołów w Krzyżanowicach (powiat Pińczów) i Chotlu Czerwonym (powiat Busko) znaczne ilości wypluwek płomykówki, *Tyto alba guttata* (BREHM), z których można było wypreparować blisko 2000 czaszek drobnych ssaków. Okazało się, że spośród nich można oznaczyć z całkowitą pewnością 1275 okazów, należących do 20 gatunków. Materiał ten okazał się bardzo interesujący pod względem składu gatunkowego. Ze względu na to, że badania nad fauną ssaków Kotliny Nidy zaplanowane są na szereg lat, przy czym nacisk ma być położony głównie na stosunki ekologiczne, w naszej pracy, stanowiącej wstęp do właściwych badań, zajmujemy się tylko kilkoma gatunkami, które ze względów zoogeograficznych lub faunistycznych są szczególnie interesujące.

Cały materiał przedstawiony w tabeli I pochodzi z wypłuwek sowych. W Polsce już kilka prac faunistycznych (SKURATOWICZ, 1947, SKURATOWICZ i WARCHALEWSKI, 1954) zostało opartych całkowicie na materiale wypłukowym i metoda ta okazała się bardzo wartościowa.

Poza gatunkami pochodzącymi z wypłuwek stwierdziliśmy na badanym terenie występowanie kreta (*Talpa europaea* L.), łasicy (*Mustela nivalis nivalis* L.), borsuka (*Meles meles meles* L.) i chomika (*Cricetus cricetus cricetus* L.). Tak więc znamy w tej chwili z Doliny Nidy 24 gatunki ssaków należących do czterech rzędów:

owadożerne	7 gatunków,
nietoperze	4 gatunki,
drapieżne	2 gatunki,
gryzonie	11 gatunków.

Oczywiste jest, że przedstawiony w tabeli I wykaz, nawet uzupełniony podanymi powyżej 4 gatunkami, nie obejmuje wszystkich form ssaków tu występujących. Dalsze badania powinny przynieść odnalezienie szeregu gatunków przede wszystkim nietoperzy i drapieżnych. Natomiast odnalezienie nowych gatunków owadożernych i gryzoni wydaje się już mało prawdopodobne. Teren Doliny Nidy daje małe możliwości życiowe pilchowatym (*Muscardinidae*), będącym zwierzętami typowo leśnymi. Również nie wydaje się nam, aby było możliwe odnalezienie tu rzęsorka mniejszego (*Neomys anomalus milleri* MOTTAZ), dla którego teren ten jest za mało wilgotny i zalesiony.

OPIS TERENU

Obszar nadnidziański został wyróżniony przez botaników na obszarze Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej ze względu na charakterystyczne stosunki glebowo-roślinne. Interesujący skład flory uwarunkowany jest odrębną budową geologiczną tego terenu.

Koło Krzyżanowic największe obszary zajmują margle, które dochodzą od wschodu do samej Nidy. Jest to zjawisko interesujące, gdyż na południe i północ od tego terenu Nida

plynie przez obszary aluwialne. Na południowy wschód od Krzyżanowic występują utwory mioceńskie — gipsy, tworzące kopulaste wzgórza, ciągnące się pasmem aż do Skotnik. Na wschód od terenów marglowych i gipsowych rozciągają się duże połacie piasków fluwiogłacjalnych.

Chotel Czerwony leży jakby na wyspie wzgórz gipsowych, otoczonych piaskami.

W związku z budową geologiczną tego terenu spotykamy tu rozmaite gleby: zbielicowane piaski, rędziny gipsowe i wapienne.

Niemal dokładnie połowę terenu objętego zasięgiem łowieckim (w promieniu 3 km) płomykówki z Krzyżanowic stanowią mniejsze lub większe wzgórza pokryte nieużytkami i pastwiskami z charakterystyczną florą stepową oraz miejscami pola uprawne. Wzgórza te w bezpośrednim sąsiedztwie Krzyżanowic osiągają wysokość blisko 240 m n. p. m. Tereny pagórkowate, stepowe, ciągną się na wschód i północ od Krzyżanowic. Od zachodu i południa otaczają Krzyżanowice łąki położone w Dolinie Nidy, niekiedy bardzo wilgotne, obejmujące w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki duże kępy olszyn.

Teren ten charakteryzuje ubóstwo lasów. W zasięgu terenu łowieckiego płomykówki leżą tu jedynie dwa nieduże kompleksy leśne: na północno-wschodnim krańcu zasięgu las dębowo-grabowy, tzw. Grabowiec oraz w zachodniej części zasięgu, na północ od wsi Mozgawy, nieduży, podmokły las liściasty, sąsiadujący z dużym kompleksem stawów rybnych. Nida dzieli ten teren na dwie prawie równe części. Z dużym przybliżeniem można by powiedzieć, że tereny stepowo-polne (pagórkowate) zajmują tu 40% obszaru, a wilgotne tereny łąkowo-leśne (właściwa dolina Nidy) około 60%.

Inaczej przedstawia się teren wokół Chotla Czerwonego. Tu większą część obszaru leżącego w zasięgu płomykówki stanowią pola uprawne, położone wokół kilku osiedli. Na wzgórzach w sąsiedztwie Czerwonego Chotla spotykamy się z podobnie stepowymi warunkami jak i koło Krzyżanowic, jednakże wzgórza są tu znacznie niższe, rzadko dochodzące do 200 m n. p. m.

Bardzo nieznaczna część terenu stanowią tu łąki rozrzucone

Tabela I

WYKAZ SSAKÓW STWIERDZONYCH W WYPLUWKACH
PŁOMYKÓWKI

Liczby oznaczają ilość okazów poszczególnych gatunków
w każdej z badanych miejscowości

Gatunek	Krzyżanowice	Chotel Czerwony
Insectivora		
<i>Crocidura suaveolens mimula</i> MILLER	6	5
<i>Crocidura leucodon leucodon</i> (HERMANN)	19	23
<i>Crocidura russula russula</i> (HERMANN)	3	3
<i>Neomys fodiens fodiens</i> (PENNANT)	12	21
<i>Sorex araneus araneus</i> L.	193	90
<i>Sorex minutus minutus</i> L.	25	3
Chiroptera		
<i>Plecotus auritus</i> (L.)	3	2
<i>Nyctalus noctula</i> (SCHREB.)	—	1
<i>Vespertilio murinus</i> L.	1	—
<i>Myotis nattereri</i> (KUHL)	2	2
Rodentia		
<i>Rattus norvegicus norvegicus</i> BERK.	1	—
<i>Mus musculus musculus</i> L.	169	195
<i>Apodemus agrarius agrarius</i> (PALLAS)	21	19
<i>Micromys minutus</i> (PALLAS)	5	7
<i>Sylvaemus sylvaticus sylvaticus</i> (L.)	19	37
<i>Clethrionomys glareolus glareolus</i> (SCHREB.)	1	—
<i>Pitymys subterraneus atratus</i> STEIN	1	9
<i>Microtus oeconomus ratticeps</i> (KEYS et BLAS.)	5	—
<i>Microtus agrestis bailloni</i> (SELYS-LONG.)	1	—
<i>Microtus arvalis incognitus</i> STEIN	132	237
	621	654

po między wzgórzami i nie tworzące nigdzie zwartego kompleksu. W zachodniej części zasięgu płomykówki rośnie niewielki las mieszany z przewagą drzew liściastych. Ogółem jednak zespół łąkowo-leśny nie przekracza tu 12—15% całej powierzchni. Terenów podmokłych nie obserwujemy tu nawet w bezpośrednim sąsiedztwie stawów rybnych. Obszar łowiecki pło-

mykówki z Czerwonego Chotla leży całkowicie poza obrębem współczesnej Doliny Nidy.

PRZEGLĄD CIEKAWSZYCH GATUNKÓW

Wśród 24 gatunków stwierdzonych w materiale z okolic Krzyżanowic i Czerwonego Chotla na szczególną uwagę zasługuje 8 form. Chodzi tu przede wszystkim o gatunki z rodzaju *Crocidura* WAGLER, gdyż badane tereny są jak dotychczas jedynymi w Polsce, na których występują razem wszystkie trzy gatunki tu należące. Interesujące jest również znalezienie tu *Vespertilio murinus* L., gatunku na terenie Polski stosunkowo rzadko obserwowanego i *Myotis nattereri* (KUHLE), dla którego Dolina Nidy stanowi najdalej na południe wysuniętą część zasięgu w Polsce. Spośród gryzoni na uwagę zasługują: *Pitymys subterraneus atratus* STEIN, o której występowaniu na terenie Polski ciągle jeszcze mamy tylko fragmentaryczne dane, *Microtus oeconomus ratticeps* (KEYS. et BLAS.) traktowany zazwyczaj jako gatunek o rozmieszczeniu raczej północnym i *Microtus arvalis incognitus* STEIN, który jako podgatunek znany był dotychczas tylko z miejsca swego opisania, ze Śląska, a występuje prawdopodobnie w całej Polsce centralnej i południowej.

Zębielek myszaty — *Crocidura russula russula* (HERMANN)

W pracy „Przyczynek do fauny drobnych ssaków Podkarpacia“ SKURATOWICZ i WARCHALEWSKI (1954) piszą: „Dane przytoczone w pracy K. SIMMA oraz nasze stawiają pod znakiem zapytania występowanie *C. russula* HERMANN na terenie Polski“. W materiałach z Doliny Nidy znaleźliśmy 6 czaszek, których przynależność do tego gatunku nie ulega wątpliwości. Wskazują na to zarówno wymiary (tabela II) jak i bardzo charakterystyczne uzębienie. Jak wiadomo, u gatunku tego w przeciwieństwie do zębIELKA białawego, górny kiel jest wyższy niż pierwszy stożek P¹. Poza tym bardzo charakterystyczny jest drugi górny siekacz prawie tej samej długości co P¹. U wszystkich badanych okazów cechy te są bardzo wyraźne.

Tak więc Dolina Nidy jest pierwszym w Polsce terenem, na którym stwierdzone zostało z pewnością występowanie tego gatunku.

Tabela II

POMIARY CZASZKI ZĘBIEŁKA MYSZATEGO

Liczby podają wyniki pomiarów zebranych okazów w mm

Pomiar	Krzyżanowice	Chotel Czerwony
Szerokość międzyoczdolowa	4,2 4,5 4,6	4,4 4,5
Foramina anteorbitalia	3,4 4,0 3,5	3,9 3,4
Długość górnego szeregu zębów	8,4 8,5 8,3	8,4 8,3

Zębiełek karliczek — *Crocidura suaveolens mimula* MILLER

Zębiełek karliczek znany był dotychczas z 25 stanowisk z Wielkopolski, Dolnego Śląska, Karpat i Podkarpacia. Nieliczne dotychczas zebrane materiały wykorzystał K. SIMM (1952). Materiały z Doliny Nidy uzupełniają jego dane i pozwalają przypuszczać, że granica północno-wschodnia tego zwierzęcia w Polsce leży na Noteci, Wiśle i Sanie.

Zebrane przez nas 11 czaszek zębiełka karliczka nie różni się zupełnie od okazów znanych z innych prac. W tabeli III podane są wyniki pomiarów 10 okazów, które potwierdzają przynależność zebranych okazów do podgatunku *Crocidura suaveolens mimula* MILLER.

Tabela III

POMIARY CZASZKI ZĘBIEŁKA KARLICZKA

Liczby podają wyniki pomiarów zebranych okazów w mm

Pomiar	Krzyżanowice	Chotel Czerwony
Szerokość międzyoczdolowa	— 3,9 3,9 4,1 4,1	3,8 3,8 3,9 3,9 4,0
Foramina anteorbitalia	2,8 3,0 3,0 3,2 3,4	3,0 3,2 3,0 3,1 3,0
Długość górnego szeregu zębów	7,4 7,2 7,5 7,4 7,2	7,6 7,3 7,0 — 7,6

Zębielek białawy — *Crocidura leucodon leucodon* (HERMANN)

Zębielek białawy jest najlepiej poznanym przedstawicielem rodzaju i, jak się zdaje, występuje on na terenie Polski najczęściej i najliczniej. Podawano go z Tatr, Wielkopolski, Podlasia, Zamojszczyzny i Lubelszczyzny.

Wymiarami okazy nasze nie różnią się od znanych z innych terenów. Długość kondylobazalna czaszki wynosi 18,9—19,4 mm, szerokość międzyoczodołowa 4,2—5,0 mm, rozstawienie foramina anteorbitalia 3,3—4,3 mm, długość górnego szeregu zębów 8,3—10,3 mm. SKURATOWICZ (1948) podaje następujące wymiary czaszki zębiełków białawych z Zamojszczyzny: długość kondylobazalna 18—19 mm, długość górnego szeregu zębów 8,6—9,0 mm.

Darniówka — *Pitymys subterraneus atratus* STEIN

Jak już wspomnieliśmy poprzednio, znajomość rozmieszczenia darniówki w Polsce jest ciągle jeszcze słaba. Nikt nie przeprowadził dotychczas analizy podgatunkowej na naszym terenie. Większość autorów ogranicza się do podania nazwy gatunkowej. Przeprowadzone przez nas porównanie okazów z Doliny Nidy z okazami z okolic Warszawy wykazało, że mamy tu do czynienia z odrębnym podgatunkiem. Wskazuje na to stałe występowanie u okazów z nad Nidy czwartego wewnętrznego występu w M_3 . Okazy z okolic Warszawy mają na ogół tylko trzy występy w tym zębie. Zupełnie podobny układ uzębienia, co okazy z badanego przez nas terenu, mają darniówki opisane przez STEINA (1931) z okolic Trzebnicy i Wrocławia na Śląsku.

Czaszki zebrane przez nas charakteryzują się następującymi rozmiarami: długość kondylobazalna (1 okaz) 22,0 mm, szerokość jarzmowa 12,8—13,5 mm, szerokość międzyoczodołowa 3,7—4,0 mm, długość górnego szeregu zębów 5,0—5,6 mm, długość dolnego szeregu zębów 4,7—5,6 mm.

Nornik północny — *Microtus oeconomus ratticeps* (KEYSERLING et BLASIUS)

Rozmieszczenie nornika północnego na terenie Polski jest jeszcze w wielu punktach niejasne. Dawniejsze źródła wskazywały, że zasięg jego ograniczony jest do północnej części Polski.

Obecnie znamy go już także ze Śląska i Zamojszczyzny, tym nie mniej stanowiska nad Nidą są najdalej wysunięte na południe. SKURATOWICZ i WARCHALEWSKI (1954) stwierdzili brak tego gatunku na Podkarpaciu. Interesującym więc zagadnieniem pozostaje ustalenie południowej granicy nornika północnego w Polsce.

Wszystkie zebrane przez nas okazy pochodzą z Krzyżanowic, co potwierdza dotychczasowe obserwacje wiążące występowanie tego gatunku z wilgotnymi łąkami i lasami podmokłymi.

Wymiary naszych okazów są następujące: długość kondylobazalna (1 okaz) 25,0 mm, szerokość jarzmowa 12,8—13,5 mm, szerokość międzyczodołowa 3,7—4,0 mm, długość górnego szeregu zębów 5,0—5,6 mm, długość dolnego szeregu zębów 4,7—5,6 mm. Z porównania z okazami nornika północnego z terenów położonych bardziej na północ wynika, że okazy z nad Nidy są mniejsze. Zbyt mały materiał, na dodatek tylko czaszkowy, nie pozwala na wysnuwanie na tej podstawie wniosków. Poniżej zestawiliśmy pomiary STEINA (1931) przeprowadzone na okazach z Polski północno-zachodniej z naszymi:

Tabela IV

ZESTAWIENIE WYMIARÓW CZASZEK NORNIKÓW PÓŁNOCNYCH
Z POMORZA (STEIN) I DOLINY NIDY (SERAFIŃSCY)

Pomiar	STEIN mm	SERAFIŃSCY mm
Długość kondylobazalna	27,2—28,5	25,0
Szerokość jarzmowa	14,9—15,8	12,8—13,5
Szerokość oczodołowa	3,6—3,8	3,7—4,0
Długość górnego szeregu zębów	6,4—7,0	5,0—5,6
Długość dolnego szeregu zębów	6,4—6,6	4,7—5,6

Jak widać z powyższego zestawienia różnice są dość duże, a zwłaszcza wyraźne w długości szeregów zębów trzonowych. Przyszłe badania wykażą, czy mamy tu do czynienia z odrębną formą, czy też różnice te wynikły z powodu zbyt małego materiału użytego do porównania.

Nornik zwyczajny — *Microtus arvalis incognitus* STEIN

Ten najpospolitszy i najliczniejszy gatunek nornika przyczynił nam niemało kłopotu. Jak wiadomo, na terenie Europy *Microtus arvalis* (PALLAS) tworzy szereg podgatunków. Z terenu Polski nie podawano dotychczas żadnych podgatunków, ograniczając się zazwyczaj do nazwy gatunkowej. Według najnowszych danych na nizinym obszarze Polski możemy się spotkać z dwoma podgatunkami: *Microtus arvalis duplicatus* (RÖRIG et BÖRNER) występującym w północnej Polsce (pobrzeżne tereny nadbałtyckie — GAFFREY, 1953) i *Microtus arvalis incognitus* STEIN, który występuje prawdopodobnie wszędzie na południe od zasięgu poprzedniego podgatunku, a został opisany ze Śląska. Porównanie naszych okazów z dużą ilością okazów z najrozmaitszych okolic Polski i krajów sąsiednich wykazało, że mamy tu do czynienia z *Microtus arvalis incognitus* STEIN. Wskazuje na to stosunkowo delikatna budowa puszki mózgowej i słabiej rozwinięte łuki jarzmowe. Jak wynika z przejrzanej przez nas dużej serii materiałów podgatunek ten występuje na terenie południowej i środkowej Polski.

Pomiary norników zwyczajnych z Doliny Nidy dały następujące wyniki: długość kondylobazalna 24,2—25,0 mm, szerokość na łukach jarzmowych 13,6—14,8 mm, szerokość międzyoczodołowa 3,3—3,5 mm, długość górnego szeregu zębów 5,5—5,9 mm, długość dolnego szeregu zębów 5,4—5,8 mm.

BIBLIOGRAFIA

- GAFFREY G. 1953. Die Schädel der mitteleuropäischen Säugetiere. Abhandlungen und Berichte aus dem Staatlichen Museum für Tierkunde — Forschungsinstitut Dresden, Leipzig, 21: 5—123.
- SIMM K. 1952. Zębielek karliczek (*Crociodura mimula* MILLER) w Polsce. Mat. Fizjogr. Kraju, Kraków, 31: 1—11.
- SKURATOWICZ W. 1947. Drobne zwierzęta ssące Łosic i okolicy (powiat Siedlce). Fragm. Faun. Mus. Zool. Pol., Warszawa, 5: 141—154.

- SKURATOWICZ W. 1948. Badania nad fauną ssaków Zamojszczyzny. *Fragm. Faun. Mus. Zool. Pol.*, Warszawa, **5**: 233—292.
- SKURATOWICZ W. i WARCHALEWSKI E. 1954. Przyczynek do fauny drobnych ssaków Podkarpacia. *Prace Kom. Biol. Pozn. Tow. Przyj. Nauk, Poznań*, **15**: 1—9.
- STEIN G. 1931. Beiträge zur Kenntnis einiger mitteleuropäischen Säuger. *Mitt. Zool. Mus., Berlin*, **17**: 273—278.

РЕЗЮМЕ

В большом количестве погадок обыкновенной сибухи [*Tyto alba guttata* (ВРЕНМ)] собранных в долине реки Ниды, мы нашли 1275 черепов млекопитающих из 20 видов (Таб. I).

Наиболее интересной оказалась находка в долине Ниды длиннохвостой белозубки [*Crocidura russula russula* (HERM.)], которая до настоящего времени не была наверно констатирована в Польше.

Вследствие произведенных измерений черепов, да строения 3 нижнего коренного зуба, у которого мы видим всегда 4 выступающие угла на внутренней стороне, мы определили собранные особи земной полевки подвидом *Pitymys subterraneus atratus* STEIN. Этот подвид был найден до сих пор только в terra typica (Силезия).

Наши исследования показали тоже что экземпляры крысоголовой полевки [*Microtus oeconomus ratticeps* (KEYS. et BLAS.)] из долины Ниды являются меньшими чем из северозападной Польши (Таб. IV).

ZUSAMMENFASSUNG

In einer grossen Menge der Schleiereulengewölle, die im Jahre 1955 im Nida-Tal gesammelt wurden, haben wir 1275 Schädel von 20 Säugetierarten (Tabelle I) gefunden.

Der interessanteste ist der Fund der Hausspitzmaus [*Crocidura russula russula* (HERM.)] im Nida-Tal, da diese Art bisher in Polen nirgends sicherlich festgestellt worden ist.

Die kleinäugige Erdmäuse aus dem Nida-Tal mussten wir in die Unterart *Pitymys subterraneus atratus* STEIN einschliessen. Auf die richtige Bestimmung weisen die Schädelmassen der gefundenen Exemplare und die wohlentwickelte 4 innere

Schmelzschlinge von M_3 hin. Diese Unterart wurde bisher nur in terra typica (Schlesien) gefunden.

Das dritte interessante Ergebnis unserer Untersuchungen ist die Feststellung, das die Exemplare der Nordwühlmaus [*Microtus oeconomus ratticeps* (KEYS. et BLAS.)] aus dem Nida-Tal kleiner als diejenigen von Nordwestpolen sind (Tabelle IV).

Redaktor zeszytu — Doc. dr Kazimierz Kowalski

Państwowe wydawnictwo Naukowe — Oddział w Krakowie 1957

Nakład 920 + 112 egz. — Ark. wyd. 1,0. — Ark. druk. $\frac{3}{4}$. — Pap. ilustr. kl. III, 80 g, 70 × 100
Zam. 58/57

Cena zł 6,—

Krakowska Drukarnia Naukowa

